

Özdamar, Fazıl (2022). Adana'da Yaşayan Şambayadı Türkmenlerinde Ölüm Etrafında Gelişen İnanç ve Uygulamalar, *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 2022/19, s. 37-59.

DOI: 10.46400/uygur.1104301

ADANA'DA YAŞAYAN ŞAMBAYADI TÜRKMENLERİNDE ÖLÜM ETRAFINDA GELİŞEN İNANÇ VE UYGULAMALAR

[Araştırma Makalesi / Research Article]

Fazıl ÖZDAMAR*

Geliş Tarihi: 15.04.2022

Kabul Tarihi: 10.05.2022

Öz

Oğuzların Bayat boyuna mensup olan ve Şam'dan Anadolu'ya yerleştikleri için Şambayadı Türkmenleri adıyla anılan Türkmenlerin günümüzde Adana, Adıyaman, Karaman, Yozgat, Sivas ve Nevşehir'e yerleştikleri bilinmektedir. Adana'da hem kendi adlarıyla kurdukları yerleşim biriminde hem de Adana'nın muhtelif bölgelerinde yaşayan bu Türkmenlerden 2000-2004 yılları arasında yaptığımız gözlem ve derlemeler arasında geçiş dönemlerine ait inanç, âdet ve ritüeller de bulunmaktadır.

Söz konusu derlemelerdeki veriler temel alınarak yapılan bu makalede ilk olarak mensubu da olduğumuz bu Türkmenler ve onların günümüzdeki durumu hakkında kısa bilgi verilmiştir. Ardından söz konusu Türkmenler arasında ölüm olgusunun nasıl algılandığı; ölümü düşündüren ön belirtiler ve kaçınmalar ile ölüm öncesi, sırası ve sonrasına ait inançlar ve bu inançlara bağlı gelişen pratik ve uygulamaların neler olduğu ele alınmıştır. Ayrıca tespit edilen bazı uygulama ve kaçınmaların geçmiş dönemlerde nasıl yapıldığı ve bunların günümüzdeki uygulama ve kaçınmalarıyla kıyaslandığında nasıl ve ne ölçüde değiştiği incelenmiştir. Son olarak aynı Türkmenler arasında ölümle ilgili bazı söz kalıpları ile ölüm sırası ve sonrasında söylenen ağıtların bir kısmı incelemeye dâhil edilmiş ve bu ürünlerin bağlamı hakkında bilgi verilmiştir.

Neticede Şambayadı Türkmenlerinin ölüm etrafında geliştirdikleri inançlarının ve bunlara bağlı ortaya çıkan bazı pratiklerin İslam öncesi Türk inanç sistemine ait uygulamaların kalıntılarının olduğu, bazılarının ise İslamiyet'in kabulüyle birlikte kültüre dâhil edildiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Adana, Şambayadı Türkmenleri, Ölüm, İnanç, Ritüel.

THE BELIEF AND PRACTICES DEVELOPED AROUND DEATH IN ŞAMBAYADI TURKMENS LIVING IN ADANA

Abstract

It is known that the Turkmens who belong to the Bayat clan of the Oghuzes and are known as the Şambayadı Turkmen because they settled in Anatolia from Damascus, settled in Adana, Adıyaman, Karaman, Yozgat, Sivas and Nevşehir today. There are beliefs, customs and rituals belonging to the transition periods among the observations and compilations we made between the years 2000-2004 from these Turkmens both living in the settlements they founded with their own names in Adana and in various regions of Adana.

In this article, which is based on the data in the aforementioned compilations, first of all, brief information about these Turkmens, of which we are also a member, and their current situation has been given. Then, how the phenomenon of death is perceived among the mentioned Turkmens, pre-signs and avoidances suggesting death, beliefs about before, during and after death, and what are the practices that develop depending on these beliefs are discussed. In addition, it has been examined

* Öğr. Gör. Dr., Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, e-posta: fazilozdamar@hotmail.com
Orcid: 0000-0002-1729-0265

how some of the practices and avoidances were made in the past and how and to what extent they have changed compared to today's practices and avoidances. Finally, some of the speech patterns about death among the same Turkmen and some of the laments sung during and after death have been included in the study and information has given about the context of these products.

As a result, it has been determined that the beliefs developed by the Şambayadı Turkmens around death and some practices that emerged due to these are the remnants of the practices belonging to the pre-Islamic Turkish belief system, and some of them has been included in the culture with the acceptance of Islam.

Keywords: Adana, Şambayadı Turkmens, Death, Belief, Ritual.

Giriş

Adana ili, Çukurova ilçesine bağlı olan (2008'e kadar Seyhan ilçesine bağlıydı) ve şehir merkezine 15 km uzaklıkta bulunan Şambayadı, günümüzde Şambayadı Türkmenlerinin yaşadığı yerleşim yerlerinden biridir. Söz konusu yerleşim birimi 2004'te alınan bir kararla mahalle yapılmıştır.¹ Politik bir karar neticesinde bu yerleşim birimi her ne kadar mahalle yapılmışsa da burada yaşayan halk da Adana ahalisi de burayı köy olarak telakki etmektedirler. Bu sebeple makalede kullanılan köy ibaresi ile bu yerleşim birimi kastedilmiştir. Ayrıca makalede kullanılan verilerin tamamına yakını yerleşim birimi mahalle yapılmadan önce derlenmiştir. Söz konusu verilerin bir kısmı bu yerleşim biriminden Adana'nın bazı ilçeleri ile çeşitli mahallelerine (Şakırpaşa, Fevzipaşa vd.) göç eden aynı Türkmen grubuna mensup kaynak kişilerden derlenmiştir. Makalenin sınırı bu sebeple adı geçen köy dışında, Adana'da yaşayan diğer Şambayadı Türkmenlerini de içine almıştır.²

Oğuzların Bayat boyuna mensup olan Şambayadı Türkmenlerinin Anadolu'da Yeni-İl bölgesini kışlak olarak, Suriye'de Şam bölgesini ise yaylak olarak kullandıkları ve Osmanlı Devleti'nin 1760-1761'deki fermanıyla Şam'dan Anadolu'ya göç ettirilip Adıyaman, Nevşehir, Yozgat, Sivas, Karaman, Adana'ya yerleştirildiği bilinmektedir³ (Refik, 1989: 215-216; Sümer, 1999: 250).

Makale, Adana'da yaşayan Şambayadı Türkmenleri ile sınırlandırılmıştır. Büyük çoğunluğu Adana'nın Şambayadı köyünde yaşayan bu Türkmenler 1990'lı yıllara kadar şehir kültürüne kapalı bir hayat sürmüşlerdir. Bayram, düğün vd. alışverişleri ile ürettikleri tarım ve hayvancılık ürünlerinin satışı dışında şehre gitmemişler, bu sebeple de şehir kültürüyle etkileşimi olmamıştır. Ancak ekonomik sıkıntılar, eğitim ve diğer sebeplerle bazı aileler, 1990'lı yıllardan itibaren Adana'ya, şehir merkezine, göç etmişlerdir. Bu aileler köyle bağlantılarını koparmamışlar, çocuklarının sünnet ve asker törenlerinden düğün merasimine kadar tüm törenleri hatta cenaze töreni ve defin işlemini köyde yapmışlardır. Bu sebeple incelemeye köyden şehir merkezine göç eden Şambayadı Türkmenleri de dâhil edilmiştir.

Makalede Adana'da yaşayan Şambayadı Türkmenleri arasında, insanoğlunun hayatında bir geçiş dönemi olan ölümün nasıl algılandığı, bu döneme ait inançlar ve kaçınmalar ile ölümün gerçekleşmemesi için ya da gerçekleştiğinde çeşitli sebeplerle yapılan pratik ve uygulamaların neler olduğu incelenecektir. Bunun yanı sıra ölüm ile ilgili olduğu için bu Türkmenler arasında derlenmiş ağıtlar da incelemeye dâhil edilmiştir. Makalede kullanılan

¹ Söz konusu köy, 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu ile mahalle yapılmıştır. Karar, 23.07.2004 tarihinde Resmî Gazetede yayımlanmıştır.

² Şambayadı Türkmenleri hakkındaki genel bilgi, şu an yayın sürecinde olan bir diğer makaleyle büyük oranda ortak bilgiler içermektedir.

³ Şambayadı Türkmenleri hakkında daha fazla bilgi için bk. (Aydın, 1984: 71-74; Refik, 1989: 215-216; Sümer, 1999: 241-250; Yalman (Yalgın), 2000: 56-59).

veriler, Adana'da ilgili yerleşim birimlerinde yaşayan ve mensubu da olduğumuz Türkmenler arasında 2000-2004 yılları arasında yapılan gözlem ve derlemenin ürünüdür. Bu dönemde yapılan derlemelerde Metin Ekici'nin "Halk Bilgisi (Folklor) Derleme ve İnceleme Yöntemleri" (2004: 168-174) adlı kitabındaki ilgili bölümlerden faydalanılmıştır.

1. İnceleme Yöntemi ve Ölüm Kavramı

İnsanlar ilk çağlardan günümüze kadar tabiatı, tabiat içindeki yaşamı ve bu yaşamın sonu olan ölümü öğrenmeye veya anlamaya çalışmışlardır. Yüzyıllar boyunca insanoğlunu çeşitli düşüncelere sevk eden yaşamın sona ermesi veya ölüm; insanın dünya görüşünü, inancını hatta dinini şekillendiren bir yapıya bürünmüştür. Bu sebeple de insan, ölüm olgusunu algılamaya ve buna çare bulmanın yollarını aramaya çabalamıştır. Bu amaçla ölümden kurtulmanın yollarını arayan insanoğlu, bazen kendisini koruma bazense sonsuza dek yaşama düşüncesiyle tabiatla mücadeleye girişmiş ya da ölümsüzlüğe erişmek için çareyi onda aramıştır. "Ab-ı Hayat" adı verilen ölümsüzlük suyunun aranması (Ocak, 1988: 1-3; Boratav, 2012: 29), "Lokman Hekim" in ölümsüzlük iksirini bulmasından sonra gerçekleşen tufanla beraber suyu kaybetmesi gibi birçok efsane ve inançta karşımıza çıkan bu uğraşlar (Heller, 1977: 64-67; Uzun, 2003: 206-208; Harman, 2003: 205-206), nihayetinde sonuçsuz kalmış ve diğer canlılar gibi insanlar da bu olguyu kabul etmek ve onunla yaşamak zorunda kalmışlardır.

Tibben, kalp atışlarının ve solunumun durması ve vücudun soğumasıyla gerçekleşen ölüm olayını kabullenemeyen ve bedenden ayrılan ruhla bir sonraki hayatın devam ettiğini düşünen insanoğlu, bu sebeple ölümü "Vefat etti, göçtü ve geçindi." gibi cümlelerle anlatmaya çalışmıştır. Bu ifadeler hem "ruh" hem de "öte dünya" tasarımının kalıntılarıdır. Hem ilkel dönemlerde hem de günümüzde var olan bu görüş, dinlerden de beslenmiş veya dinler tarafından desteklenmiştir (Örnek, 2000: 207). İslam öncesi Türk inanç sisteminde de var olan "öte dünya" tasarımı (Çoruhlu, 2002: 121) Altay toplumlarının tamamında vardır ve bu tasarımda ölüm, yeni bir yaşamın başlangıcıdır. Söz konusu toplumların inancına göre öte dünyadaki yaşamın sürdürüldüğü dünya, bu dünyayla benzer esaslarla yapılandırılmıştır. Aradaki tek fark, bu dünyadaki acı ve eziyetin öte dünyada az olduğu inancıdır (Tryjarski, 2012: 104).

İnsan hayatının önemli safhasından biri olan ölüm, insanın doğumu gibi kendi elinde olmayan ve kendisi açısından kontrol edilemeyen bir olaydır. Yaşanan dünyadan ayrılış, insanın yaşam felsefesiyle yakından ilgilidir ve insanın ölüme verdiği anlam, dünyaya bakış açlarına göre şekillenir veya tam aksine yaşama verilen anlam da ölümün algılanış biçimini doğrudan etkilemektedir. Freud'dan Kierkegaard'a kadar birçok düşünür de bu sebeple ölümü çoğunlukla bireysel açıdan ele almışlardır (Erdoğan ve Özkan, 2007: 172). Psikolojik çözümleme olarak her ne kadar bireysel olarak algılsa da ölüm, hem birey hem de geride kalanlar için yeni bir dönemin başlangıcıdır. Belki de bu sebeple insan hayatının geçiş dönemlerindeki belli başlı pratikler içerisinde en katı uygulananlar bu döneme ait olanlardır. Çünkü bireyler arasındaki ortak paylaşım sona ermiştir. Bu son ise diğer geçiş dönemlerine göre ölümü daha önemli kılmıştır. Ölümle karşılaşan insanoğlu, hem ölen kişi hem de geride kalanlar için çeşitli inançları ve bunlara bağlı olarak geliştirdikleri bazı pratikleri uygulamaya başlamıştır. Belki de ölüm adı verilen bu ayrılık, belli başlı inançları; bunlar da çeşitli pratiklerin uygulanmasını ortaya çıkarmıştır.

Ölüm; öncesi, sırası ve sonrasındaki inanç ve uygulamalarla sosyal ve dinî değişkenlere bağlı olarak toplumlar arasında bazen farklılık bazense benzerlik gösteren bir dönemdir. Kaçınılmaz olan bu olgu karşısında her toplum gibi Türkler de ölümün neden ve nasıl gerçekleştiğine ve sonrasına dair birtakım inanç ve pratikler benimsemişlerdir. Bunların bir kısmını Türklerin İslamiyet'i kabulünden önceki dönemlerinden beri takip edebiliyoruz veya başka bir ifadeyle İslam öncesi Türklerin yuğ töreni, ölü aşı ve ölü gömme ile ilgili

birçok pratik hakkında birtakım bilgiye sahibiz (Barthold, 1974: 515-539; Kocasavaş, 2002: 67-75; Karamürsel, 2002: 76-79; Roux, 1999: 238-293). Bu bilginin önemi İslamiyet'in kabulüyle yeni dinin ve Oğuz Türkleri özelinde düşünülürse Anadolu'ya göç esnasında karşılaşılan kültürlerden ne ölçüde etkilenildiğinin takibini kısmen kolaylaştırmaktadır. Çünkü ölüm etrafında gelişen inanış ve pratikler, eski dinin kalıntılarını veya yeni dinin uygulamalarını barındırdığı gibi diğer kültürlerden alınan ödünçlemelerin de görülebildiği kompleks bir yapı üzerine inşa edilmiştir. Sonuç olarak tüm bunlar, bazen iç içe geçerek harmanlanmış bazense yeni dinden önceki inanca bağlı tüm pratikler İslami bir kıyafete büründürülmüş şekilde idame ettirilmiştir.

Ölüm etrafında kümelenen ve ölüyle toplum üyelerini kuşatan bu inanmalar, âdetler, işlemler, törenler ve kalıp davranışlar başlıca üç grupta toplanmaktadır. Bunlardan ilki ölenin öte dünyaya gidişini kolaylaştırmak, onun gerek geride bıraktıklarının gözünde gerekse öte dünyada saygın ve mutlu bir kişi olmasını sağlama amacına yönelik olanlardır. Bir diğeri ölenin geri dönüşünü önlemek, yakınlarına ve geride bıraktıklarına zarar vermesini engellemek amacıyla yerine getirilenlerdir. Üçüncü gruptakiler ise ölenin yakınlarının bozulan ruhsal durumlarını sağaltmak, sarsılan toplumsal ilişkileri düzeltmek ve yeniden topluma katılmalarını sağlamak için uygulananlardır (Örnek, 2000: 207).

Şambayadı Türkmenleri arasında bu dönemle ilgili kümelenen inanç ve uygulamalar da bu sınıflandırma ile incelenmiştir. Söz konusu Türkmenler arasında derlenen veriler Sedat Veyis Örnek'in "Anadolu Folklorunda Ölüm" (1971a: 15-109), "Türk Halk Bilimi" (2000: 207-238) adlı çalışmaları ile Ruhi Ersoy'un "Türklerde Ölüm ve Ölü ile İlgili Rit ve Ritüeller" (2002: 86-101) adlı makalesindeki tasnif temelinde ele alınmış ve bu tasnife göre veriler; "ölüm öncesi, sırası ve sonrası" olarak üç ana başlıkta incelenmiştir.

2. Ölüm Öncesi

Hem kendi etrafında hem de çeşitli eşya, araç-gereç ve bazı hayvanlar etrafında gelişen olağan dışı bazı eylemlere maruz kaldığında bunları normalden farklı olarak değerlendiren insanoğlu, bunların sebebini normal hayatın ötekisi kabul edilen "ölüm"le bağdaştırmıştır. Olağan dışı eylemlerin vuku bulmasından psikolojik olarak rahatsızlık duyan insan; bu olguyu değiştireceğine, öteleyeceğine hatta engelleyebileceğine inanarak çeşitli uygulamalar geliştirmiş veya bazı eylemleri yapmaktan kaçınmıştır.

Şambayadı Türkmenleri arasında da bu doğrultuda çeşitli inançlar ve bu sebeple ortaya çıkan birçok uygulama vardır. Bu kısımdaki inanç ve pratikler, bazı ön belirtilerle ilgilidir. Ölümü düşündüren ön belirtilerin gerçekleşmesi durumunda bu Türkmenlerce yapılan bazı "kaçınmalar", söz konusu inançla ilgili olduğu için "ön belirtiler" başlığı altında verilmiştir. Bir diğer başlık olan "kaçınmalar" da ise belli başlı ön belirtiler olmadan "bir eylemin yapılması veya yapılmaması" temelindeki inanç ve pratik ele alınmıştır.

2. 1. Ölümü Düşündüren Ön Belirtiler

İnsan yaşamının kaçınılmaz sonu olan ölümü engellemek, geciktirmek ya da önceden bilebilmek, insanoğlunun kafasını meşgul etmiştir. Bu sebeple birtakım önlemler almaya çalışan insanoğlu, bazen kimi davranışları yapmaktan kaçınmış bazen de bunun aksine bazı uygulamaları ısrarla yapmaya devam etmiştir.

Ölüm korkusunun bilinçaltındaki baskısıyla tedirgin olan insanoğlu, alışlagelmişin dışındaki bazı davranışları, çevresinde gördüğü veya duyduğu kimi nesnelere ya da olayları, araç-gereçlerin kullarımlarını, hayvanların seslerini, rüyalarını, hastanın fizyolojik ve psikolojik değişikliklerini çoğu zaman ölüm belirtisi olarak saymıştır. Ev, ev eşyası ve diğer araç-gereçler etrafında toplanan birtakım inanmalar da ölümün bir işareti olarak görülmüştür. Bu sebeple de insan, bazı uygulamaları yapmaktan daima kaçınmış ve

kendilerinin dışında meydana gelen bazı olayların ölüm getireceği inancıyla ölümü engellemeye çalışmıştır (Örnek, 1971a: 15; Örnek, 2000: 207).

2. 1. 1. Hayvanlarla İlgili Olanlar

Ölümü önceden haber verdiği inanan belirtiler arasında hayvanlarla ilgili olanlar önemli yer tutmaktadır. Hayvanların sesleri (ötüşleri, ulumaları), belli başlı hareketleri ve alışılmışın dışındaki davranışları, ölüm belirtisi olarak yorumlanmıştır. Ölüm getireceğine inanan bu hayvanlar arasında; baykuş, köpek, kedi, tavşan, eşek ve yılan bulunmaktadır (Örnek, 1971a: 15). Şambayadı Türkmenleri arasında bunlarla ilgili inanç ve uygulamalardan bazıları şunlardır:

Özellikle “baykuş ötmesi” ölüm belirtisi sayılmaktadır (KK-1, KK-5, KK-9, KK-10, KK-11, KK-12, KK-19, Yengel, 2008: 14). Bu durum baykuşun, viranelerde, yıkılmış yerlerde, mezarlıklarda dolaşması ve buralara yuva yapmasıyla açıklanmaktadır (KK-1, KK-5, KK-9, KK-10, KK-12). Bir kaynak kişimiz bu inancı “Baykuş viranelerde, mezarlıklarda dolaşıp da bir evin damına konar, burada ağıt yakarcasına öterse o evden ölü çıkarmış.” (KK-5) şeklinde yorumlamıştır. Bu nedenle baykuş ölüm habercisi olarak görülmüş, bu da onu “ölüm kuşu” yapmıştır. Bu durum tüm Türkmenler tarafından çok önemsenmekte ve baykuşun evin çatısına konmasına ve burada ötmesine izin verilmemeye çalışılmaktadır. Konduğu durumlarda ise baykuş, evin damından “başını ye”⁴ denerek kovalanmaktadır (KK-1, KK-5, KK-11, KK-12).

Ölüm getirdiğine inanan bir diğer hayvan da köpektir. Köpek uluması da ölüm habercisi sayılmaktadır (KK-9, KK-10). Bu yüzden “Uluyan itten hayır gelmez.” (KK-1, KK-5) denilerek uluyan köpeğin evde beslenmemesine dikkat edilir. Ancak ezan okunurken köpeğin uluması farklı bir nedene bağlanmaktadır; “Ezanı duyan şeytan kaçarmış, şeytanın kaçtığını gören it de ona ulurmuş.” (KK-1, KK-5, KK-12, KK-16).

Bunun dışında insanın önünden geçen kara kedinin ve görülen kara tavşanın da kötü bir olaya sebep olacağına inanılmakta hatta bazen ölüm belirtisi olarak da yorumlanmaktadır (KK-5).

Eşek ve yılan da Şambayadı Türkmenleri arasında ölümü düşündüren hayvanlardandır. Bunlarla ilgili inançlar düşle de ilişkili olduğu için bu husus “düş” başlığı altında, ileriki kısımda verilecektir.

2. 1. 2. Ev, Ev Eşyası, Araç-Gereçlerle İlgili Olanlar

Bir eşyanın özellikle de aynanın herhangi bir dış etki olmaksızın yere düşmesi veya kırılması, geceleyin beklenmedik bir anda kapının çalması ya da pencereye vurulması Şambayadı Türkmenleri arasında ölüm belirtisi olarak düşünülmektedir (KK-1, KK-11, KK-13).

Geceleyin evden “kara” kazanın verilmesi de ölüm belirtisi olarak kabul edilmektedir. Bunun için geceleyin evden kara kazanın verilmemesine dikkat edilir (KK-1, KK-9, KK-10, KK-11, KK-12).

Şambayadı Türkmenleri arasında önemli derecede insan zihnini kurcalayan ve eşya-insan arasında “baş aşağı gelme” yönüyle benzerlik taşıyan “ayakkabı ve terliğin ters çevrilmesi” de ölüm belirtisi olarak kabul edilmektedir (KK-1, KK-2, KK-3, KK-9, KK-10, KK-11). Bu durum dikkate şayan bir şekilde gözlemlenmekte ve bunun olmamasına dikkat edilmektedir. Ters çevrilen ayakkabı ve terlikler ise “altına tükürülerek” tekrar düzeltilmektedir (KK-1, KK-9, KK-10, KK-11). Böylece ölüm, yapılan bu uygulama ile o evden uzaklaştırılmaya çalışılmış olur.

⁴ Bir çeşit beddua: “Vereceğin zararlar kendine olsun.” anlamında kullanılır.

Yine Şambayadı Türkmenleri arasında yaygın olan inanmalardan biri de makasın açık bırakılmasıdır (KK-1, KK-9, KK-11). Makasın açık kalması, kefen biçmeye, dolayısıyla ölüme işaret sayılmakta; dolayısıyla da makasın açık bırakılmamasına dikkat edilmekte, açık kalan makaslar ise kapatılmaktadır (KK-1, KK-11). Ayrıca Şambayadı Türkmenleri arasında makasın açık kalmasının yeni doğum yapmış olan “kırklı kadına”⁵ ve doğan bebeğe “albastı” getireceğine, o kadın ve bebeğin albastı tarafından öldürüleceğine inanılmaktadır (KK-9). Türk kültüründe doğaüstü bir kadın şeklinde tasavvur edilen kötü ruhlardan biri olan (İnan, 1998: 259-267; Boratav, 2012: 32-33) albastının yeni doğum yapan kadına ve bebeğine zarar vermemesi için “bebeğin yastığına iğne batırma, bulunduğu odaya Kur’an-ı Kerim asma, ocaklı kişilerden yardım isteme veya onların elbiselerinden bir parça taşıma” vd. çeşitli pratikler yapılmaktadır (Özdamar, 2021: 216).

2. 1. 3. Astronomik Olaylarla İlgili Olanlar

Halk deyiimiyle “yıldız kayması”, çoğu zaman ölüm belirtisi olarak düşünülmektedir (KK-1, KK-9, KK-10, KK-11, KK-12). Bu durumu bir kaynak kişimiz şu şekilde açıklamaktadır: “Her insanın gökte bir yıldızı vardır. O yıldız kayınca yıldızın sahibi olan insan ölmüş.” (KK-12). Bu inanç yıldız ile insan arasında “kayma, göçme, sönme ve başka mekâna (öte dünya) gitme” yönünden bağlantı kurulmasıyla oluşmuştur (Örnek, 1971a: 24).

2. 1. 4. Düşle İlgili Olanlar

İnsanların ölüm belirtisi olarak kabul ettiği başka bir olgu da düşlerdir. Şambayadı Türkmenleri arasında ölüme yorulan düşleri şu şekilde listeleyebiliriz:

Rüyada evin yıkıldığını görmek ölüme yorulur. Rüyada bir evin arka kısmının yıkılması rüyayı gören kişinin tanıdığı bir kişinin; evin ön kısmının yıkılması ise rüyayı gören kişinin kendisinin, ailesinden veya akrabalarından birisinin öleceğine yorulur (Yengel, 2008: 14).

“Rüyada eşeğe binmek” ölüm belirtisi olarak kabul edilmektedir. Kaynak kişimiz bu konuda; “Düşte bir insan, mezarlıkta eşeğe binerse o insan ölmüş.” demektedir (KK-11).

“Düşte yılan sokması” da ölüm habercisi olarak kabul edilmektedir (KK-1, KK-9, KK-10, KK-11, KK-12). Çünkü inanca göre yılan, bazen bir düşman (KK-9, KK-10) bazen de Azrail olarak düşünülmektedir (KK-11). Düşman, rüyayı gören kişiye zarar verecek, Azrail ise o kişiyi öldürecektir (KK-9, KK-10). Bunun rüyada yılanın sokması durumunda gerçekleşeceğine inanılır. Yılan, rüyayı gören kişiye dokunmaz veya ona yaklaşmaz ise bu rüya ölüme yorulmamaktadır (KK-10).

Ölüme yorulan rüyalardan bir diğeri rüyada, kutsal, ulu (KK-11) veya ölmüş bir kişi tarafından çağrılmaktır (KK-1, KK-5, KK-9, KK-10, KK-11, KK-12). Bu rüyaları gören kişilerin öleceğine inanılmaktadır. Hatta ölen birisini görmek bile ölüme yorumlanmaktadır (KK-11). Bu gibi durumlarda “ölen kişinin bu rüyayı göreni yanına götürüleceğine” inanılmaktadır (KK-1).

Yine rüyada “diş çektirmek ve dişin kırılması” da ölüm belirtisi olarak kabul edilmektedir (KK-1, KK-11, KK-12). Ayrıca rüyada “el-kol kırılması” da ölüme yorulmaktadır (KK-9).

Bunun dışında rüyada “evinin yandığını ve yıkıldığını görmek” ölüm belirtisi olarak yorumlanmakta ve o evden birinin öleceğine inanılmaktadır (KK-9, KK-11, KK-12).

Rüyada evinin önünde kalabalık veya düğün olduğunu görmek de ölüm belirtisi olarak yorumlanır (KK-1, KK-9, KK-10, KK-11, KK-13). Çünkü bazı durumlarda rüyaların tersine

⁵ Doğum yapan kadın ve dolayısıyla doğan bebek, doğumdan itibaren 40 gün “kırklı” olarak kabul edilir. Bu süre içinde bu kişilere “albastı” geldiğine inanılır. Bunu önlemek için de kadının ve bebeğin yataklarının altına bıçak, makas nevinden demir aletler konulur. Bunların yanında mutlaka bir kişi (özellikle de erkek) bekler ve bu kişilerin karanlıkta beklememesine, daima ışıktaki tutulmasına özen gösterilir.

çıkacağına inanılmakta ve evin önünde toplanan düğün kalabalığının cenazede toplanan kalabalık olduğu düşünülmektedir (KK-10).

Rüyada evden kara kazanın başkasına verildiğini görmek, o rüyayı gören kişinin kendisinin veya yakınlarından birisinin öleceği (KK-10, KK-11, KK-12) ve o evden ölü çıkacağı şeklinde yorumlanır (KK-9). Bunun sebebi ise cesedin, kara kazanda ısıtılan su ile yıkanması olarak düşünülmektedir (KK-10). Günümüzde bir ölünün kazanda kaynatılan suyla evin önünde yıkanması oldukça nadirdir, ileriki kısımlarda değinileceği üzere ölü, köy yakınlarındaki "Kabasakal Mezarlığı"nda yıkanmaktadır. Ancak sosyal imkânlar ne kadar gelişse de geçmişteki uygulamanın bir kalıntısı inanca sirayet etmiştir. Bu kısımda kazanın ölü yıkamak için kullanılan suyun kaynatılması sebebiyle ölümle ilişkilendirildiği açıktır. Özellikle kazanın renginin kara olarak vurgulanması, bu rengin ölümü çağrıştırdığı veya ölümle kara rengi arasındaki ilişki olduğu inancı olarak açıklanabilir (Genç, 1997: 1102; Ögel, 2000: 434).

Son olarak "bir insanın rüyasında kara elbiseler giydiğini görmesi" de ya kendisinin ya da yakınlarından birinin öleceğine işaret sayılmaktadır (KK-9). Bu inançta da ölüm ile kara arasındaki ilişki belirgindir.

2. 1. 5. Hastadaki Psikolojik ve Fizyolojik Değişikliklerle İlgili Olanlar

Hastadaki birtakım fizyolojik ve psikolojik değişiklikler de hasta yakınlarınca dikkatlice gözlemlenerek bazı değerlendirmelerde bulunulmasına sebep olmakta hatta bazıları ölüme yorumlanmaktadır (Örnek, 1971a: 30). Bunlara baktığımızda şunları görmekteyiz:

Hastanın birden ayağa kalkıp "gitmem gerek" demesi (KK-1, KK-5, KK-9, KK-11, KK-12); güvendiği ve sevdiği birini görmek istemesi (KK-1, KK-9, KK-11); gaipten bir ses duyduğunu ve kendisinin bir kişi tarafından çağırıldığını söylemesi (KK-1, KK-5, KK-9, KK-10, KK-11, KK-12); vücudunun sararması, morarması ve kararması (KK-5, KK-9, KK-10, KK-11, KK-12); eli, ayağı, döşü ve kafasının soğumaya başlaması (KK-5, KK-11); gövdesi, eli veya ayağının şişmesi (KK-10); gövdesinin terlemesi (KK-11) Şambayadı Türkmenleri arasında ölüme işaret sayılmaktadır.

Uzun süre iyileşemeyen hastalar, Şambayadı Türkmenleri arasında "zekerata düşmek" deyiimiyle karşılanır ve bu kişilerin ölümün eşliğinde olduğuna inanılır (Yengel, 2008: 15). Sekerat kelimesinin bozulmuş şekli olan kelime "ölüm anı sarhoşluğu" demektir (URL-2). Geçmişte yapılan bazı gözlemlerle kazanılan bilgi söz konusu deyiimi yaratmıştır.

2. 2. Kaçınmalar

Yukarıdaki ön belirtilerin yanı sıra yerine getirilmediği takdirde ölüm getireceğine inanılan birtakım davranışlar da söz konusu Türkmenler arasında olmazsa olmaz uygulamalar arasındadır. Bunlara baktığımızda şunları görmekteyiz:

Ölüyü yıkamak için gerekli suyun ısıtıldığı kazan, ölü evi dışında başka ailelerden alınamaz (KK-1, KK-9, KK-10, KK-11, KK-12). Zaten kırsalda yaşamın gereği olarak her ailenin bir kazanı vardır.

Ölü yıkandıktan sonra su ısıtılan kazan, avlunun bir tarafına ters çevrilmekte ve yanında ışık yakılmaktadır (KK-1, KK-5, KK-9, KK-10, KK-11). Bunun sebebi kaynak kişiler tarafından şu şekilde açıklanmaktadır. "Ölü, gömme işlemi bitip cemaat tekrar eve dönerken cemaate katılmak için doğrulmaya çalışacak ancak kafasını sapıtma tahtasına çarpacaktır. Ölü, bu çarpmayla birlikte kendisinin öldüğünü anlayacaktır. Ondan sonra ölünün ruhu, yaşadığı eve gelecektir. Eve gelince cesedinin yıkandığı suyun ısıtıldığı kazanı arayacak olan ruh, bu kazanın yanında yakılan ışık sayesinde kazanı rahatça bulacaktır." (KK-10, KK-11). Bu sebeple su ısıtılan kazanın yanında ışık yakılmaktadır. Eskiden su ısınan ateşin yanında 40

gün boyunca çıra (çırağ)⁶ yakılmış, günümüzde ise 40 gün boyunca lamba yakılmaktadır (KK-4). Dünyadaki birçok millette olduğu gibi Türk kültüründe de önemli bir yere sahip olduğu bilinen (Güvenç, 2009: 86-90) 40 sayısı, Şambayadı Türkmenleri arasında doğumdan ölüme kadarki geçiş dönemlerinde, bu dönemlerde gelişen birçok inanç ve uygulamada karşımıza çıkan formel sayılardan biridir.

Dikkati çeken bir diğer kaçınma ise mevtanın gömülme işlemi bittikten sonra mezarlıktan evlerine dönerken cemaatin arkasına bakmamasıdır (KK-1, KK-9, KK-10). Bu durum; “*Ölen kişi onların arkasına baktığını görürse arkasına dönen kişiyi de yanına çağırır.*” şeklindeki bir inançla açıklanmaktadır (KK-10).

Gömme işlemindeki bu kaçınma dışında bir diğeri de mezarlıktan dönenlerin evlerine işedikten sonra girmeleridir (KK-8).

Diğer kaçınmalardan biri de ölüyü yıkamaya yardım edenlerin veya ölü yıkanan suya elleri bulaşanların mezarlıktan dönüşte ölü evinde ellerini yıkamalarıdır (KK-1, KK-6, KK-9, KK-10, KK-11, KK-12, KK-19). Çünkü ölümün onlara bulaştığına, ölümü üzerlerinden atmak için ise ellerini o suyla yıkamaları gerektiğine inanılmaktadır (KK-10). Bu uygulama bazen tersine bir durum için de yapılabilmektedir. Bu durum ölü gömme işlemi anlatılırken vurgulanacaktır.

Başka bir kaçınma da mezar kazmak için ölü evi dışında hiç kimsenin kazma-kürek vermemesidir. Çünkü bu araçlar vasıtasıyla ölümün kendilerine de bulaşacağından korkulmaktadır (KK-1, KK-5, KK-6, KK-9, KK-10, KK-11, KK-12). Mezar kazma ile ilgili bir diğer kaçınma da mezar kazmaya ölü yakınları dışında kimsenin gitmemesidir (KK-9, KK-10, KK-11).

Bir diğer kaçınma ise ölen kişinin anılması sırasında yapılmaktadır. “Rahmetli beni çok severdi, şimdi sevmesin” (KK-9, KK-10, KK-12), “Rahmetli bunu çok yapardı/söylerdi, şimdi yapmasın/söylemesin” (KK-9, KK-10) gibi cümleler onu anan kişinin ölen kişi tarafından çağrılacağı korkusundan dolayı ölen kişi; “şimdi yapmasın, söylemesin” gibi kaçınma cümleleriyle anılır.

Bir başka kaçınma da cenaze evindeki bebeklerin defin işlemine kadar evin üst katına ya da başka bir eve götürülmesidir. Bu uygulamanın yapılması ise ölen kişinin ruhunun bebeğe zarar vereceği düşüncesinden kaynaklanmaktadır (KK-1, KK-13).

3. Ölüm Sırası

Ölüm kaçınılmaz bir gerçektir ve insanoğlu, ölümün vuku bulmaması veya onu geciktirmek için birçok kaçınma eylemi gerçekleştirmişse de söz konusu olgudan kaçamamıştır. Bu sebeple ölümün gerçekleştiği andan defin törenine kadar farklı inanç ve uygulamalarla ölümü karşılamıştır. Bunlar hakkındaki inanç ve pratikler bu kısımda; ölümün ilan edilmesi, ölümden hemen sonra yapılan işlemler, mevtanın defne hazırlanması ve defin merasiminde yapılanlar olmak üzere üç başlıkta incelenmiştir.

3. 1. Ölüm Olayının Duyurulması

Ölümün duyurulmasının en doğal biçimi ölü sahiplerinin akrabalarına ve komşularına haber vermeleridir. Ardından bu vaka, diğer köylülere ilan edilir. Köyde 1 cami, 1 de cemevi vardır. Hem köyde hem de Adana’da yaşayan tüm Türkmenler için ölü selası camiden okutulmakta ve ölüm haberi veya çeşitli günlerde yedirilen ölü yemeği buradan hoparlör vasıtasıyla duyurulmaktadır. Eskiden köyden kente göç eden ölünün akrabalarına ve kentteki diğer köylülere haber vermekte zorluk yaşıyorlmuş (KK-5, KK-9, KK-11, KK-12). Ancak günümüzde kitle iletişim araçlarının -özellikle de telefon ve sosyal medya

⁶ Mum, kandil, lamba vb. ışık veren araç (URL-1).

kullanımının- yaygınlaşmasıyla bu sorun kolay bir biçimde aşılmakta, ölüm olayı kısa bir sürede herkese bildirilmektedir.

Kente göçmüş ve hâlâ orada yaşayanların vefat haberi ise önce yakın akrabaya telefon haberiyle bildirilmektedir. Haber alan akrabalar da bu haberi camide sela okutarak köyde yaşayanlara duyurmaktadırlar. Cenaze köye getirildiğinde cenazenin getirildiği aracın kornası çalınarak cenazenin köye getirildiği bildirilmektedir.

Kimin öldüğünü öğrenen tüm köylüler, ölü evine gelerek bazı söz kalıplarıyla ölü sahiplerinin acılarına ortak olmaya, üzerilerine düşen son görevlerini yerine getirmeye çalışmaktadırlar.

3. 2. Ölümünden Hemen Sonra Yapılan İşlemler

Ölümünden hemen sonra yapılan işlemlerin bir bölümü, doğrudan cesetle ilgiliyken bir bölümü de ceset çevresinde toplanmaktadır. Ölünün öte dünyaya gönderilişine ön hazırlık niteliğindeki bu işlemlerin kimilerinin temelinde ölene “canlı” gözüyle bakmanın ve ondan korunmanın tipik belirtileri yataarken kimilerinde hijyenik endişeler ve dinsel gelenekler rol oynamaktadır (Örnek, 1971a: 44).

Şambayadı Türkmenlerinde ölümden sonraki ilk işlemler; ölünün gözlerinin kapatılması (KK-1, KK-5, KK-9, KK-10, KK-11, KK-12), çenesinin çatılması (KK-1, KK-5, KK-9, KK-10, KK-11, KK-12), başının kible yönüne çevrilmesi (KK-5, KK-12), ayaklarının yan yana getirilmesi (KK-1, KK-9, KK-10, KK-11), ellerinin yanlara konulması (KK-5, KK-12), üzerindeki kıyafetlerin çıkarılması (KK-5, KK-12), rahat bir yere yatırılması (KK-1, KK-5, KK-9, KK-10, KK-11, KK-12), üzerine bıçak, makas gibi demir araç/aletlerin konulması (KK-1, KK-9, KK-10, KK-11), bulunduğu odanın pencerelerinin açılması ve aydınlatılması (KK-9, KK-10) ve başucunda Kur'an-ı Kerim okunmasıdır (KK-1, KK-5, KK-9, KK-10, KK-11, KK-12). Köy halkı yapılan bu işlemleri belli başlı nedenlere bağlamıştır. Yapılan uygulamaların nedenlerine baktığımızda şunları görmekteyiz:

Gözlerinin kapatılması; gözünün bu dünyada kalmaması (KK-1, KK-9, KK-10, KK-11, KK-12), korkunç görünmemesi (KK-12) ve ardından birini götürmemesi (KK-9) gibi sebeplere bağlanmaktadır.

Ölen kişinin “gözlerinin açık kalması” ile ilgili birçok inanma vardır. Bunlara baktığımızda; “bu dünyada yerine getirmek istediği şeyleri gerçekleştirmeden ölmesi” (KK-12), “gözünün arkada kalması, ailesini (eşini, çocuklarını...) güveneceği kimsenin olmaması” (KK-9), “çocuk çocuğunu fakir veya başkasına muhtaç durumda bırakması” (KK-10, KK-11) gibi inançları görmekteyiz.

Çenesinin çatılması; ölen kişinin ağzının açık kalmaması için kapatıldığı söylenmektedir (KK-1, KK-9, KK-10, KK-11, KK-12).

Üzerine bıçak, makas, ne'inden demir aletlerin konmasının sebebi; şişmemesi (KK-9), karnının yumuşamaması (KK-1, KK-9, KK-10) ve cesedin üzerinden birinin atlamaması (KK-10, KK-11) şeklinde açıklanmıştır. Şambayadı Türkmenlerinde alkarısı inancı sebebiyle kırklamadaki ritüelde de görülen demir, Türk kültüründe koruyucu bir özelliğe sahiptir. Ayrıca demir; hastalara şifa verici, kötü ruhları uzaklaştırıcı ve nazara karşı koruyucu olduğu ve doğadaki bazı gizemli olan diğer varlıklar gibi gizil güçlere sahiptir (Uğur Çerikan, 2018: 8).

Başının kibleye çevrilmesinin sebebi sevap olmasından dolayı olduğu söylenmektedir (KK-5, KK-12). Ölümle ilgili birçok pratikteki gibi bu da İslami bir kaygıyla yapılmaktadır.

Bulunduğu odanın pencerelerinin açılması ve odanın aydınlatılması ise karanlıkta kalmaması içindir. Çünkü ölünün ruhunun yolunu bulabilmesi için ışığa ihtiyaç vardır (KK-10).

Ölen kişinin günahlarının affı ve sevabının artması için cesedin başında Kur'an-ı Kerim okunmaktadır (KK-1, KK-5, KK-9, KK-10).

Ölen kişiye yapılan bu uygulamaların dışında ölen kişinin bekletilmeden gömülmesi gerektiğine inanılır (KK-5). Çünkü ölen kişinin yerinin artık bu dünya olmadığına ve asıl mekânına gitmesi gerektiğine inanılır (KK-5, KK-9). Ayrıca köy halkınca cesedin uzun süre bekletilmesinin İslamiyet'e aykırı olduğu düşünülür (KK-9). Bu sebepten ölen kişi mümkün olduğunca kısa bir süre içinde gömülmektedir. Ancak bir sonraki başlıkta görüleceği üzere defin işlemi, mutlaka güneş batmadan yapılmalıdır.

3. 3. Ölünün Gömülmeye Hazırlanması ve Defin Töreni

Ölü gömülmeye hazırlanırken yıkama, kefenleme ve cenaze namazı olmak üzere üç işlemden geçmektedir. Bu işlemlerde dinsel olanların yanı sıra birçok geleneksel âdet ve inanmalar da mevcuttur (Örnek, 1971a: 48). Ancak bu işlemlere geçmeden önce Şambayadı Türkmenleri arasında gömme işleminin vücut bulacağı mezar ve mezar kazmanın etrafında toplanan inanç ve pratikleri vermek gerekmektedir:

Mezar, kadın ve erkeklere göre farklı derinliklerde kazılmaktadır. Kadın mezarı, 1.75 cm boyundaki bir erkeğin göğüs hizasına kadar kazılırken erkek mezarı, aynı boydaki bir erkeğin göbük hizasına kadar kazılmaktadır (KK-1, KK-9, KK-10, KK-11). Bu durum, köy halkı tarafından "kadınlar ve erkeklerin namaz kılarırken ellerini farklı yerlere bağlamasıyla" açıklanmaktadır (KK-1, KK-9, KK-10, KK-11).

Yine ölü yıkanmadan önce bitirilmesi gereken mezar kazma işlemi genellikle mevtanın akrabaları tarafından yapılır (KK-9, KK-10, KK-11). Ancak bazı durumlarda para karşılığında herhangi bir kişiye kazdırıldığı da görülmektedir (KK-9).

Mezar kazma veya ölü üzerine toprak atma esnasındaki pratiklerden biri, mezar kazmak ya da mezara toprak atmak isteyen kişilerin kazma ve küreği yerden alma mecburiyetidir (KK-1, KK-5, KK-9, KK-10, KK-11, KK-12). Kazma ile küreği elden ele dolaştırılmaz. Bir kişi toprağı attıktan sonra küreği yere bırakır, ardından başka bir kişi gelip küreği yerden alarak kazma veya doldurma işlemine devam eder. Bu durumun peygamberimizin sünneti olduğu iddia edilmektedir (KK-12). Temas büyüğü temelli bu kaçınma, negatif olan ölüm olgusunu elden ele transfer etmek yerine o negatifliğinin toprağı karıştırılarak bertaraf edilmesi üzerine kuruludur. Aynı işlem tersi yönde de uygulanabilir. Uzun yıllar sağlıklı bir şekilde yaşamış bir kişinin cenazesinin yıkandığı suyla temasla insan uzun yaşayacağını düşünmektedir (Örnek, 1971b: 143-144; Örnek, 1971c: 209-210; Tanyu, 1992: 502). Bu konu hakkında ileriki kısımlarda bilgi verilecektir.

Ölü, ölümün ardından gerekli işlemler yapılır yapılmaz gömülmeye hazırlanır. Bir kişi, gece veya sabahleyin ölmüşse öğle namazına, öğle vakti ölmüşse ikindi namazına yetiştirilip gömülür. İkindi vaktinden sonraki vefatlarda ise gömme işleminin güneş batmadan önce gerçekleştirilmesi gerekmektedir (KK-5, KK-10, KK-12). Ölünün bir an önce gömülmeye hazırlanması köy halkı tarafından "günah" (KK-9, KK-11), "ölünün bedeninin şişmemesi" (KK-10), "fazla acı duymaması için" (KK-12) ve "dünyada gözü kalmasın, bir an önce asıl yerine gitsin" (KK-9, KK-11) gibi sebeplere bağlanmaktadır. Bu uygulamada ölen kişinin bu dünyadaki ömrünün bittiği, öbür dünyadaki hayatının başladığı düşüncesi vardır (KK-9, KK-11).

Güneş battıktan sonra vefat edenler ise bir gece bekletilerek ertesi gün gömülmektedir (KK-5, KK-10, KK-12). Çünkü güneş battıktan sonra yerin/toprağın mühürlendiğine inanılmakta ve bu sebeple de gömme işlemi yapılmamaktadır (KK-10, KK-11).

Eskiden ölü, yaşadığı evde bekletilirmiş. Günümüzde ise köyün 1 km uzaklığındaki Adana Büyükşehir Belediyesi'ne bağlı Kabasakal Mezarlığı'nda bulunan morgda bekletilmektedir. Gece bekletilecek ölünün bulunduğu odanın aydınlık tutulmasına dikkat edilmektedir. Bu esnada cenaze yakınları cesedin başında ağıt yakmakta ve okumayı bilenler Kur'an-ı Kerim'den sureler okumaktadırlar (KK-1, KK-5, KK-9, KK-10, KK-11, KK-12). Ağıt yakan kişiler, o mevta için "ağıt yaktıkları" gibi daha önce ölmüş yakınlarını hatırlayıp onlar için de ağıt yakabilirler (KK-1, KK-7, KK-9, KK-19).

Ölü, imam/lar tarafından evin ya da caminin avlusunda yıkanmaktadır. Son zamanlarda yıkama işlemi, yine Kabasakal Mezarlığı'nda yapılmaktadır. Her iki durumda da kadın mevtaları kadın yıkayıcılar, erkekleri ise erkek yıkayıcılar yıkamaktadırlar. Ölünün yakınları ve bu işte ehil kişiler, yıkayıcıya yardım etmektedirler. Mevta olan kadın yıkanırken erkeklerin, erkek yıkanırken ise kadınların (ölünün annesi, ablası vd. akrabaları olsa da) görmesi yasaktır (KK-1, KK-5, KK-9, KK-10, KK-11, KK-12). Evin veya caminin avlusunda yıkanırken ölü, bir salın üzerine yatırılıp gerekli malzemelerle yıkanırken yıkayıcıya yardım edenler ile akrabaları ellerindeki bir bezle cesedin belirli yerlerinin kapatılmasını sağlarlar.

Ölünün gerek yıkınışı gerekse kefenlenişi sırasında kokulu bazı maddeler yakılıp tütürüldüğü gibi cesede ve kefene çeşitli kokular sürülmekte ve zenzem suyu dökülmektedir. Bu sebeple hacca giden kişiler, yanlarında getirdikleri zenzem suyunun bir bölümünü kendilerinin ve yakınlarının cesetlerine ve kefenlerine dökmek üzere saklamakta veya yakınlarına saklatmaktadır.

Yakılarak koku çıkarılan maddelerin başında günlük⁷ ve üzerlik⁸ gelmektedir (KK-1, KK-9, KK-10, KK-11). Cesede ve kefene dökülen, sürülen ve kokusu sindirilen maddelerin başlıcaları ise gül suyu, kına, hacı yağı, kolonya, zenzem suyu, karanfil, kokulu çiçekler ve yapraklardır (KK-1, KK-9, KK-10, KK-11). Bu maddelerden bazılarının sürülme, dökülme ve eklenme sebepleri köy halkı tarafından şöyle açıklanmaktadır: "Kınada cennet kokusu vardır. Ölen kişi cennete gitsin diye kadınsa ellerine ve saçlarına, erkek ise sadece ellerine kına sürülmektedir." (KK-1, KK-9, KK-10, KK-11, KK-12). Günlük atılma sebebi ise "mezara yırtıcı hayvanların zarar vermemesi" içindir. Çünkü bu kokuya yırtıcı hayvanlar gelemezler (KK-1, KK-9, KK-12). Son olarak "sevap" olduğu düşüncesiyle cenazenin yıkandığı suya ve kefene zenzem suyu dökülmektedir (KK-5, KK-9, KK-12).

Ölü yıkamak için kullanılan araç-gereçler şunlardır: Sabun, kazan, tas, maşrapa, helke, leğen, kepçe, ibrik, sal, lif, kese, peşkir, havlu, eldiven, peştamal, terlik, yağlık (yazma), sıtır vs. (KK-5, KK-12).

Ölü yıkama ve gömme işlemi bittikten sonra ölüyü yıkamaya yardım edenlerin veya bu suya elleri bulaşanların, definden sonra mezarlıktan dönüşte ellerini ölü evinde yıkadıklarını yukarıda belirtmiştik. Temas büyüğü sayılabilecek bu uygulamanın bazen tam tersi de görülebilir. Ölen kişi, uzun yıllar sağlıklı bir şekilde yaşadıkten sonra ölmüşse mezalıktan ölü evine gelen kişiler, ölen kişinin cesedinin yıkandığı suyun artan bölümünü bazen içmekte bazen de yüzünü ve ellerini yıkamaktadırlar. Bu uygulamada uzun ve sağlıklı yaşamın kendilerine geçeceği, kendilerinin de uzun yaşayacağı inancı vardır. Ancak ölen

⁷ Tütsü için kullanılan bir çeşit ağaç sakızı (URL-1).

⁸ Sedef otugillerden, yaprakları alması, çiçekleri beyaz renkte, susama benzeyen tohumları acı olan, halk hekimliğinde tedavi amaçlı, tütsü olarak kullanılan bir bitki (URL-1). Üzerlik hakkında daha fazla bilgi için bk. (Akalin, 1993: 247-260).

kişi, genç ise onun cenazesinden kalan suya kimse yaklaşmamaktadır. Bunun sebebi kendilerinin veya yakınlarının da genç yaşta öleceği korkusudur (KK-1, KK-6, KK-9, KK-10, KK-11, KK-12, KK-19). Bu durum insanın ölüm olgusundan kaçışının tipik bir örneği sayılabilir.

Ölünün kefenlenmesi, İslami geleneklere göre yapılmaktadır. Ancak İslami uygulamaların yanı sıra yukarıda da belirtildiği gibi kefene bazı kokulu maddeler atılmakta ve kutsal kabul edilen sular dökülmektedir.

Kefen bezinin rengi beyazdır. Ölünün kefenlenmesi şu şekilde yapılmaktadır. Kefen, erkeklere üç kat, kadınlara ise beş kat olarak kesilmekte ve sarılmaktadır. Erkeklerin kefenlenmesinde ilk kattaki bez, ayaktan baş kısma kadar kesilir ve iki tarafa kavuşacak şekilde, çadır biçiminde cesede sarılır. İkinci katta; diz kapağı ile göğüs arası örtülür ve bezin ucu ölünün boğaz kısmındaki ilk kata geçirilir. Üçüncü katta; diz ile ayak kısmına sarılır. Sonrasında ise ayak ve baş tarafından kefen bezinden kesilen kumaşlarla bağlanarak kefenleme tamamlanır. Kadınların kefenlenmesinde erkeklerinkine ilave olarak göğüs kısmının örtüldüğü bez ile başörtüsü şeklinde başın sarılması da bulunmaktadır (KK-5, KK-12).

Köy halkınca özellikle yaşlılar arasında bir köşeye “kefen parası” saklamak âdettendir. “Kefen alanım olmaz.” (KK-9), “Kimseye yük olmayayım.” (KK-5, KK-12) gibi düşüncelerle yapılan ve tedbir niteliği taşıyan bu işlem, bir köşeye bir miktar para saklamak şeklinde yapılmaktadır.

Cenaze, evden çıkarken “Aydınlık olsun.” (KK-1, KK-10, KK-12), “Gideceği yere çabuk varsın.” gibi düşüncelerle ardından su dökülmektedir (KK-5, KK-11). Bu kısımda su kullanımının yeniden doğuşu simgelediği hususundaki değerlendirmeleri yeniden hatırlatmak gerekmektedir (Biray, 2015: 227).

Ölünün kefenlenmesinden sonra içine konularak taşındığı sandığa “tabut”, tabutun üzerine örtünen örtüye de “ölü örtüsü” denir. Tabut ve ölü örtüsü, köy camisinde bulunur ve gerektiğinde oradan temin edilir. Tabuta örtülen ölü örtüsünün yanı sıra diğer örtülen örtüler de değişmektedir. Mesela yeni gelin olmuş bir kadın ölmüşse tabuta duvak, genç bir kız ölmüşse yazma, bir asker şehit olmuşsa bayrak örtülmektedir (KK-1, KK-9, KK-10, KK-11, KK-12)

Ölü, mezarlığa omuzlarda “salavat getirilerek” (KK-12), “Allah rahmet eylesin.” (KK-1, KK-5, KK-9, KK-10, KK-11, KK-12), “‘Allah rahmet eylesin’ diyenin akabeti hayrolsun.” (KK-12) gibi cümlelerle taşınmaktadır. Tabut, mezarlığa koşar adımlarla götürülür. Bunun sebebi de gideceği yere çabucak ulaşması düşüncesiyledir (KK-9). Tabut, mezarlığa taşınırken tabutu görenlerin ayağa kalkması da ölen kişiye duyulan saygıdır (KK-12). Eğer ölen kişi kadınsa tabutu önce kadınlar 7 adım taşımakta daha sonra ise tabut erkeklere teslim edilmektedir (KK-14, KK-17).

Ölen kişi bebek ya da küçük bir çocuksa “cennet kuşu” (KK-1, KK-9, KK-10, KK-11, KK-12), “cennetlik” (KK-12) gibi vasıflarla anılmaktadır. Bu durumda tabuta ihtiyaç duyulmaz. Ölen çocuk, kefenlendikten sonra babası veya bir yakını tarafından kucağa alınarak cemaat ile beraber mezarlığa götürülmektedir.

Yıkama ve kefenlemeden sonraki işlem cenaze namazıdır. Cenaze namazı, mezarlığın içindeki musalla taşının önünde kılınmaktadır. Cenaze namazı, dört tekbirden meydana gelir. Musalla taşına konulan cenazenin önünde imam durur, cemaat de imamın arkasında sıralanarak namaz eda edilir. Sonra namaz kılınan ölü hakkında bir çeşit aklama yapılır. İmam, orada bulunanlara; “Ey cemaat, bu mevtayı nasıl bilirdiniz?” diye sorar. Cemaat de “İyi bilirdik, Allah rahmet eylesin” diye cevap verir. Son olarak yine cemaatten 3 kez helallik alındıktan sonra cenaze, omuzlar üzerinde mezarına götürülür.

Cenaze namazı kılındıktan sonra tabut, cemaat tarafından mezarlığa kadar izlenmektedir. Bu alaya çocuklar hariç herkes katılabilir. Bundan sonra gömme işlemi başlar. Bu esnada kadınlar bir tarafta, erkekler ise diğer tarafta dururlar. Kadınlar, ölünün mezarına kadar gelmezler. Oturdıkları yerden gömme işlemini izlerler. Gömme işlemini sadece erkekler yaparlar.

Ölünün ayak kısmı doğuya, baş kısmı batıya gelmek şartı ile ölü sağ tarafı üzerine yani kibleye doğru biraz meyilli şekilde yatırılır. Ölünün sağ tarafına tam olarak meyilli bir şekilde yatması için sağ tarafı biraz derin kazılmakta, sol alt kısmına da biraz toprak atılmaktadır (KK-5, KK-12). Bunun sebebini kaynak kişilerimiz, "Eğer ölü yakınları ve onu sevenler, mezarın kible tarafına geçip dua okursa ölen kişi dua okuyanı görürmüş." (KK-5, KK-12) şeklinde açıklamaktadır.

Ölü mezara defnedilirken imam, "Elif Lâm, Yâsin, Tebâreke, İhlâs, Fatiha, Felâk ve Nâs", cemaat de bildiği dua ve sureleri okuyarak ölen kişinin ruhuna armağan eder (KK-5, KK-12).

Ölü mezara yerleştirildikten sonra cesede temas etmemek şartıyla kuzey-güney doğrultusunda, yarı dik bir şekilde, yeterli sayıda "sapıtma tahtası" adında tahta parçaları konulur ki bu tahtalarla cesedin üzerine toprak düşmesi engellenir. Ardından bu tahtaların üzerine bir miktar çalı yerleştirilir. Son olarak da toprak atılarak gömme işlemi tamamlanmış olur. Sapıtma tahtasının konulmasını kaynak kişilerimiz şu şekilde açıklamaktadır: "Gömme işlemi bitip cemaat eve gelirken ölü, cemaat ile gitmek için ayağa kalkmaya çalışmış ancak kafası sapıtma tahtasına çarparmış. İşte o zaman mevta kendisinin öldüğünü anlarmış." (KK-1, KK-5, KK-9, KK-10, KK-11, KK-12).

Ölü, mezara yerleştirildikten sonra mezarın içine de zemzem suyu, kına, günlük ve çeşitli hoş kokular saçılmaktadır (KK-1, KK-7). Bu esnada hacca giden kişilerin Mekke ve Medine'den yanlarında getirdikleri "hac toprağı"nın atıldığı da görülmektedir. Saçı geleneği toplumların birçoğunda olduğu gibi İslam öncesi Türk inanç sisteminde de vardır. Ölünün definden sonra hem mezara hem de eve döndükten sonra onun ruhu için ateşe çeşitli nesnelere saçıldığı bilinmektedir (İnan, 1986: 100,186).

Gömme işlemi devam ederken imam, mezarın baş tarafına oturarak ölünün sorgucu meleklerle vereceği cevapları kolaylaştırmak için ona birtakım sözler söyler. Buna talkın (telkin) adı verilir (KK-5, KK-12).

Mezarlıkta, aynı aile fertleri ve karı-kocalar yan yana gömülürler (KK-1, KK-5, KK-10, KK-12). Köydeki mezarlıklarda her ailenin bir aile mezarlığı var gibidir.

Gömme işleminin son bölümünde imam dua okurken ehil bir kişi ise şişelerle getirilen suyu mezarın üstüne döker ve boş şişeyi ayak tarafına dik bir şekilde batırır. Mezara getirilen su şişesi ve kovalar tekrar eve götürülmez. Dökülen suyun baştan ayağa kadar tek seferde bitirilmesi gerekmektedir (KK-1, KK-5) ki bu uygulama özenli bir şekilde yapılmaktadır. Türk inanç sisteminde su ile ölüm arasında sıkı bir ilişki vardır ve bu ilişki mezarda da devam eder. Bazı araştırmacılar, yaşam ve ölüm arasındaki bu ilişkinin sudan ortaya çıktığına inanmakta ve Türklerdeki mezar-su ilişkisinin "yeniden doğuşu" simgelediğini iddia etmektedirler (Biray, 2015: 227).

Defin sırasında bu işlemler yapılırken bir başka kişi de mezarın üst kısımlarına nergis, zambak, gül ve birtakım çiçekler diker. Bir başka kişi de mezarın iki ucuna tahta batırır. Bu tahtalardan birine, ölünün adı ile doğum-ölüm tarihleri yazılır. Bu tahtalara ayrıca kefenden yırtılan bir parça bez (kadınlarda ilave olarak yazma) bağlanmaktadır (KK-1, KK-9, KK-12). Bu çiçekler dışında ileriki zamanlarda mezarın baş ve ayak kısmına mutlaka ağaç (genellikle çam, dut ve akasya) dikilmektedir (KK-5, KK-10, KK-12, KK-19). Ağaç dikme sebebi de köy halkınca şu inançlara bağlanmaktadır: "Ağaçların dalları yel esip de sallandıkça mezardaki

ölünün günahları dökülürmüş.” (KK-5, KK-19). “Kuşların ağaçlara yuva yapmasından dolayı da mezarın başına ağaç ekmek sevapmış.” (KK-10). Mezara ağaç dikme, su ve gökteki ayda olduğu gibi Türklerde “yeniden doğuş”un simgesi olarak görülmektedir (Roux, 1994: 109, 232).

Gömme işleminin son aşaması mezarın üst kısmı ve çevresinin yırtıcı hayvanların mezara zarar vermemesi için çalılarla kaplanmasıdır (KK-1, KK-5, KK-12).

Ölen kişinin sağlığında tutamadığı oruçları, kılamadığı namazları, yerine getiremediği yeminleri için çocukları veya yakınları tarafından fakirlere bir miktar para verilir (KK-5, KK-12). Buna devir ya da ıskat denir (Örnek, 1971a: 59).

Son olarak ölünün giydiği kıyafetler eski ise yakılmakta veya atılmakta, yeni ise giymeleri için fakirlere dağıtılmaktadır (KK-1, KK-9, KK-10, KK-11, KK-12).

4. Ölüm Sonrası

Defin töreninden sonra çeşitli pratiklere devam edilmektedir. Bunlar genellikle yas temelli anma törenleridir. Bu dönem hakkındaki inanç ve bunlara bağlı gelişen pratiklerin bazıları İslami kıyafete büründürülmüşse de İslam öncesi inanç yapısının özelliklerini taşımaktadır. Bu dönemdeki anma törenleri belirli günlerde yapılmakta ve bu günlerde “ölü aşısı” dağıtılıp Mevlid-i Şerif ile Kur’an-ı Kerim okutulmaktadır.

4. 1. Belli Günler

Ölen kişi, belli günlerde dinsel törenlerle anılır. Bunlar ölen kişi için 3, 7, 40 ve 52. günü ile yıl dönümündeki anma törenleridir. Bu törenlerde davet edilen kişilere yemek yedirilir ve Kur’an-ı Kerim okutulur. Ölen kişinin anıldığı bu yemekler vasıtasıyla ölünün günahlarının affedileceğine inanılır (KK-1, KK-9, KK-10, KK-11, KK-12).

“Canına değsin”, “Ruhuna varsın” gibi niyetlerle dağıtılan bu yemeklerden yemenin sevap olduğu düşünülmektedir. Ölümün 3. gününden yıl dönümüne kadarki törenlerde Mevlid-i Şerif ile Kur’an-ı Kerim okutulmaktadır (KK-1, KK-9, KK-10, KK-11, KK-12). 52. günündeki törende ise farklı bir nedenle tören yapılır. Bu uygulama kaynak kişilerimizce şu şekilde açıklanmıştır: “Ölünün elleri ve ayaklarındaki et ile kemik 52. gününde ayrılmış. Ölü, bu sebeple çok acı duymış. Eğer bu günde yemek yedirilip Kur’an okutulursa ölü, bu acıyı fazla hissetmezmiş.” (KK-9, KK-10, KK-11).

4. 2. Ölü Aşısı

Şambayadı Türkmenlerinde ölü evinde ölümden sonraki ilk üç gün yemek pişirilmez. Bu dönem içerisinde komşular ve akrabalar, ölü evine yemek getirirler veya ölü evinde yemek pişirirler. Bu durum hem sosyal dayanışmayı hem de Türk geleneğindeki komşuluk ilişkilerinin bir örneğini oluşturmaktadır. Ölümün 3. günündeki anma töreniyle birlikte ölümden duyulan şok atlatılmış olur.

Ölünün “ruhu için” vd. sebeplerle yedirilen ölü aşısında hazırlanan yemekler, ölen kişinin ailesinin maddi durumuna bağlı olarak değiştiği gibi mevsime bağlı olarak da değişebilmektedir. Ancak genel itibarıyla baktığımızda hangi günde, hangi yemeğin verileceği bellidir. 3. gün helva dağıtılırken diğer günlerde; dolma, lahmacun, kuru fasulye, dövme pilavı, tatar çorbası vd. yemekler hazırlanır (KK-1, KK-9, KK-10, KK-11). Son yıllarda ölü aşısının ölü sahipleri tarafından yapılmayıp Adana’daki yemek firmalarından sipariş edildiği gözlemlenmiştir.

Ölü yemeğinin günü ve saati, köy camisinden yapılan anons ile tüm köylüye duyurulur. Köyde yaşamayanlara ise bu tören, telefon ve sosyal medya platformları ile haber verilir.

Bu kısımda ölü aşısı hakkında da değerlendirme yapmak gerekmektedir. Bazı araştırmacılar Altay kavimlerinde de var olan ve ölümün 3, 7 ve 40. gününde yapılan bu törenleri ve

törende sunulan yemekleri Hristiyanlık ve İslamiyet'ten etkilenmeyle açıklamışsa da (Eliade, 1999: 240) bu ritüelin varlığının İslam öncesi dönemde Türk inanç sisteminde olduğu bilinmektedir (Barthold, 1974: 515-539; Kocasavaş, 2002: 67-75; Karamürsel, 2002: 76-79). Müslüman olan birçok Türk grubunda olduğu gibi Şambayadı Türkmenlerinde de İslam sonrasında farklı bir boyut kazandırılarak söz konusu törendeki yemeğe Mevlid-i Şerif ve Kur'an-ı Kerim okutulması dâhil edilmiştir. Defin töreni ve ölümler kültüyle bağlı en eski ve iptidai törenlerden biri olan "ölü aş" töreni, günümüzde Sibiry'a'da yaşayan Türklerde de 3, 7 ve 40. gün düzenlenmektedir. Kök-Tanrı inancından sonra din değiştiren diğer Türklerde de devam ettirilen bu gelenekte ölü aşını verecek aile kurban keserek atalara armağan etmektedir (İnan, 1986: 189-193; Roux, 1999: 278-287; Gülensoy, 2015: 192-193; Biray, 2015: 239). Şambayadı Türkmenlerinde ölü aşında pişirilmek için kesilen kurban, İslami bir inancın gereği olarak düşünülse de (KK-1, KK-9, KK-10, KK-11, KK-12) kanaatimizce İslam öncesi inanç sisteminin bir kalıntısıdır.

4. 3. Yas

Toplumsal, ekonomik, biyolojik ve duygusal yönden bağlı bulunulan bir insanın kaybindan duyulan acı insancıl bir tepkidir. Toplum tarafından veya bizim için önemli olarak tanımlanmış insanların ve yakınlarımızın birinin kaybıyla duyulan acı ve üzüntü toplumsal kalıplar içerisinde ifade "yas" terimiyle ifade edilmektedir (Örnek, 2000: 222).

Şambayadı Türkmenleri arasında yas tutma geleneği bir zamanla sınırlandırılmamakla beraber, "40 gün", "1 yıl" hatta "3-5 yıl" kadar sürebilmektedir. Ancak yasin -üzüntünün sürmesine rağmen- 40. günde kalkması âdetten sayılmaktadır. Yasin kalkması şu inanca bağlanmaktadır: "Ölünün 40 iğnesi olurmuş; yas, 40 gün tutulursa bu iğneler ölünün bedeninden teker teker çıkarmış." (KK-9).

Ölümün 40. gününde ölen kişinin ailesi tarafından mezarlık ziyaret edilir. Bu ziyarette mezar düzenlenip mezarın üzerindeki ve etrafındaki çalı alınır. Mezara su dökülüp mezarın başında ağıt yakılır. Son olarak dua okunup tekrar eve dönülür (KK-1, KK-9, KK-12). Böylece acılar tazelenir, normal hayata devam edilir. Genel itibariyle kadınlar, erkeklere göre daha uzun yas tutmaktadırlar. Bunda belli başlı nedenler aramak mümkünse de kadınların analık duygusu ve anılarına sıkı sıkıya bağlılığı gibi hususlar bu durumu açıklayabilir.

40 günlük yas süresi içinde ölen kişinin ailesindeki tüm fertler birtakım davranışlardan kaçınır. Bu davranışlar şunlardır: Genellikle renkli, süslü giysiler giyilmez, kara renkli giysiler giyilip kara yazma bağlanır (KK-1, KK-9, KK-10, KK-11, KK-12, KK-17). Özellikle aile fertleri olmak üzere akrabalar, komşular ve diğer köy halkı tarafından televizyona bakılmaz, müzik dinlenmez (KK-5, KK-12, KK-17). Bu yas süresi boyunca sünnet, nişan, düğün yapılmaz, planlanmış bir düğün varsa ileri bir tarihe ertelenir. Yapılırsa da düğün, mevlit töreniyle sessiz-sedasız, çalgısız, davul ve zurna getirilmeden yapılır (KK-10, KK-11, KK-12). Nüfusun artmasıyla birlikte kıyafet seçimi, televizyon izleme ve müzik dinleme gibi eylemlerde ölen kişinin ailesi yasakları uygulasa da diğer köy halkının yasaklara katı şekilde uyduğu söylenemez. Ancak yas süresinde sünnet, nişan ve düğün töreni yapmama yasağı hâlâ devam ettirilmektedir.

Bunların yanı sıra yine yas süresinde aile fertleri arasında kına yakılmaz (KK-1, KK-9, KK-11). Erkekler 40 gün boyunca tıraş olmaz, kadınlar saçlarını yıkamazlar (KK-9, KK-10, KK-12). Ölünün yakınları kırmızı renkli kıyafet giymezler (KK-11, KK-17).

Aile fertleri dışında saygı itibariyle tüm köylüler tarafından yapılmamaya çalışılan bu yasaklar 40. günden itibaren sona erer. Tüm aile fertleri, 40. günde yapılan törenin ardından banyo yapar. Erkekler tıraş olur, kadınlar saçlarını yıkar (KK-11, KK-17) ve böylece ölüm, bu günde yapılan arınmayla atılmış olur.

4. 4. Başsağlığı ve Avutucu Sözler

Sözün etkileyici ve sağaltıcı gücünden yararlanarak hem acıyı hem de yası azaltmaya yönelik bir âdet olan başsağlığı dileme; ölenlerin yakınları, tanıdıkları, dostlarının kederli ailenin acısını paylaşmak ve ruhsal sarsıntısını dengelemek için başsağlığı dileyip avutucu sözler söylerler (Örnek, 2000: 226).

Şambayadı Türkmenlerinde başsağlığı dilemede genellikle ölü evine gidilerek yapılmaktadır. Ölüm haberinin duyulmasından itibaren tüm köylü, ölüne yakınlarına başsağlığında bulunmaktadırlar. Ölen kişi köyde yaşıyorsa ziyaret bu evde yapılır. Ancak mevta köy dışında yaşıyorsa mevtanın akrabalarının birisinin evi, yas evi ilan edilir. Tüm köylü ölü evine gelerek ölüne yakınlarının acılarını paylaşmaya, onlara destek olmaya çalışmaktadırlar. Köy dışında ikâmet edenler ise ya cenaze evine gelerek ya da telefon ve diğer haberleşme vasıtalarıyla başsağlığı dileklerini ölü yakınlarına iletirler.

Başsağlığı dilekleri genellikle şu sözlerle ifade edilir: “Başımız sağ olsun.” (KK-1, KK-5, KK-9, KK-10, KK-11, KK-12), (Ölen kişi evli ve çocuk sahibi ise) “Allah oğluna kızına uzun ömür versin.” (KK-10, KK-12), (Ölen kişi genç ise) “Allah ardından gelenleri esirgesin.” (KK-9, KK-10), “Allah sizlere uzun ömür versin” (KK-9), “Allah başka acı göstermesin” (KK-10).

4. 5. Ağıt

Ağıt; genel olarak insanoğlunun ölüm karşısında veya canlı-cansız bir varlığı kaybetme, korku, telaş ve heyecan anındaki üzüntülerini, feryatlarını, talihsizliklerini, düzenli düzensiz söz ve ezgilerle ifade eden şiirlerdir (Elçin, 2004: 290). Bu şiirler seyrek olarak kişiyi ve toplumu derinden etkileyen olayların ardından da söylenilir (Örnek, 2000: 230). En eski dönemlerden bu yana varlığını sürdürmüş insanlığın ortak değerleri arasında yer alan ağıtlar; birbirinden farklı coğrafyaya, kültüre, dile ve inanca sahip toplumlar arasında bireysel ya da toplumsal duyguları, acıları dile getirmiş ve toplumlar bu yolla acılarını hafifletmeye çalışmışlardır (Çıblak, 2005: 202). Çoğunlukla belli şekil ve muhteva özelliklerine sahip ölüm temalı şiirler olan ağıtlar, şiir söylemede yetenekli kişiler tarafından icra edilmektedir (Şahin, 2014: 41).

Şambayadı’da “ölüye ağlama ya da ağıt söyleme” adıyla yapılan bu işlem, çoğunlukla kadınlar tarafından bazen de erkekler tarafından uygulanmaktadır. Ölü defnedilmemişse mevtanın başında, gömülmüş ise ölü evinde veya mezarının başında hem o ölü hem de kendi ölüleri için ağıt yakılmaktadır (KK-1, KK-9, KK-11, KK-12, KK-19). Ağıt, genel itibariyle “Garip değilmiş desinler”, “Ailesinin acısı azalsın” diye yakılmaktadır. Bunun yanı sıra ağıt vasıtasıyla ölüne öte dünyaya hoş ve çabuk varacağına inanılmakta (KK-9, KK-10, KK-11) yine hem ağıt yakmanın hem de ölü evinde ağlamanın sevap olduğuna inanılmaktadır (KK-9, KK-11).

Ölüm acısı unutulana dek yer ve zaman sınırlaması olmadan devam eden ağıt yakma; ölen kişinin annesi, karısı, kız kardeşi vd. kişiler tarafından tek kaldığı ve öleni hatırladığında o zamanki psikolojik duruma göre yakılabilir. Şambayadı Türkmenleri arasında derlenen ağıtların bir kısmı şunlardır:

Gara goyun etli olur, Gavurması datlı olur. Şu yiğidin bacısı da, Ölmez amma dertli olur (KK-1).	Çilpintinin [bitki adı] kökü guru, Harı, benim gönüm [gönlüm] harı, Bizim ellere varırsan, İfadeni doğru duru (KK-9).
Yaz gününe hayma [çardak] dutarlar, Üstüne gamış [kamış] atarlar,	N’oldu, bire yavrum n’oldu? Hast’olmadan beñzin soldu.

<p>Yareliye [yaralıya] yâre satarlar, Yarelenik [yaralanmış] bire anam (KK-1).</p> <p>Başımda yağlığım [yazmam] elmas, Ne söylesem dile gelmez, Babam oğlu burdan gitmiş, Geri bu yerlere gelmez (KK-9).</p> <p>Mezarını derin edin, Sular serpin, derin edin, Dünyasında gün görmemiş, Ahretini mamur edin (KK-9).</p> <p>Harı, benim gönüm [gönlüm] harı, Başımda yağlığım [yazmam] sarı, Gurban ollum [olurum] babam oğlu, Üç gününe beni dile (KK-9).</p> <p>Gidiyosan uğur ossun [olsun], Yolun çayır, çimen ossun, Bizim ellere varırsan, Bizden selam söyle, selamın çoğ ossun. (KK-9)</p> <p>N'oldu, babam oğlu n'oldu? Hast'olmadan benzin soldu. Gurban ollum [olurum] babam oğlu, Ellerin dediği oldu (KK-9).</p> <p>Esger [asker] gelir orduyunan, Havut basar berdiyinen, Neden sen gelmedin guzum? Gitticağın [gittiğin] orduyunan (KK-9).</p> <p>Tarlasında gara çalı,</p>	<p>Eller de datlı uyhuda, Gafilliğin ölüm oldu (KK-9).</p> <p>Garyolası [karyola] yaşlı evde, Üstündaki gara perde, Uyan, babam oğlu uyan. Ömür geçmez guru yerde (KK-9).</p> <p>Bu gün de günlerden sali, Babam oğlun adın Sami, Dünya gadar vardır malı, Ne oğlu var ne de gızı (KK-9).</p> <p>Gapısının önü dutlu, Guyusunun suyu datlı, Babam oğlu bebedsiz, Vallaha da baldan datlı (KK-9).</p> <p>Bahçalarda gül olma mı? Dalına bülbül gonma mı? Babam oğlu bebedsiz de, Bacılarına zor olma mı? (KK-9).</p> <p>Yere yağmur yağmadı mı? Göğe bulut ağmadı mı? Gurbanlar olduğun Mevlam, Sana uyan olmadı mı? (KK-9).</p> <p>Bugün buradayım, yarın orada, Dilekçemi verdim, adım sırada, Tüm sevdiklerim beni terk etti, Nasıl yaşarım ben artıg burada (KK-15).</p> <p>Adana'nın gülden yüzü, Üzengi dutmadı dizi,</p>
---	--

<p>Yel eser, ıralar [uzaklaştırır] dalı, Çürüdü mü aceb ola? Çifte benegli de golu (KK-1).</p> <p>Uşdu [uçtu] Gılic oğlum uşdu, Yapımızdan bir daş düşdü. Gurban ollum [olurum] ağ Gılic'im, Bu ellerden godu [bırakıp], göşdü [göçtü] (KK-18).</p> <p>Ben ne dutdum, ben ne dutdum Bal yaladım, ağı yutdum Yurdumdan, yuvamdan oldum Gılic oğlum ben de bitdim (KK-18).</p> <p>Bire dağlar, bire dağlar, Gar, erimiş suyu çağlar, Yaresi olan yaresine ağlar, Yarelenik bire guzum (KK-1).</p>	<p>Şen olasin zalim felek, Hiç güldürmedi bizi (Yengel, 2008: 53).</p> <p>Hepeli, gönlüm hepeli, Yaylamız küçük tepeli, Gelin olmamış küçük yavrum, Gulağı altın küpeli (Yengel, 2008: 53).</p> <p>Adana'nın hacıları, Su satıyor suçuları, Acep allar giyer m'ola? O yaralı bacıları (Yengel, 2008: 53).</p> <p>Garalar bağlar bacılar, Görmemiş böyle acılar, Yüreğine inmiş sancılar, Yaradanım, derman ver (Yengel, 2008: 54).</p>
---	--

4. 6. Mezarlık, Mezar Taşlarına Yazılanlar, Semboller

Ölüm ile ilgili birçok inanç ve uygulama, din temelli olduğu için Şambayadı Türkmenlerinin inanç yapısından da bahsetmek gerekmektedir. Söz konusu Türkmenlerin bir kısmı Sünni iken bir kısmı Alevi'dir. Alevi Türkmenler aynı köyde bulunan Seyid Dede Türbesi'nde (İlgili türbe 1997'de Şambayadı Cemevi'ne dönüştürülmüştür.) cem yapmaktadırlar.

Köyde üç mezarlık vardır. Köyde yaşayanlar dışında göç eden ve günümüzde Adana'da yaşayan Şambayadı Türkmenleri de köydeki mezarlıkları kullanmaktadırlar. Köydeki ilk mezarlık, köy meydanının 2 km güneyindedir. Bu mezarlığın Şambayadı Türkmenlerinin ilk mezarlığı olduğu düşüncesindeyiz. Çünkü günümüzde Sünni olan ailelerin atalarının mezarlarının da bu mezarlıkta olduğunu hem kaynak kişilerden hem de mezar taşlarından takip edebiliyoruz. Harf inkılabından önce dikilen bazı mezar taşları bunu göstermektedir. Şu an sadece Sünni Türkmenlerin kullandıkları mezar ise köy meydanına 500 m güneyde yer alır ve mezarlık Cumhuriyet'ten sonra açılmıştır. Kısmen yenidir ve mezarlıktaki mezar taşlarında sadece Latin alfabesi kullanılmıştır. Son mezarlık ise Alevi inancına mensup sadece bir aileye aittir ve bu ailenin tarlasının sınırlarında bulunur. Yine mezar taşlarından dolayı bu mezarlığın da harf inkılabından sonra açılmış olduğu söylenebilir. Köydeki üç mezarlık da kısmen bakımsız bir hâdedir. İlk iki mezarlığın etrafı taş duvarla çevrilmiş, suyu getirilmiş, musalla taşı ve namaz kılınan bölüm düzenlenmiş ve yolu yaptırılmıştır. Ancak mezarlığın iç kısmı bakımlı ve düzenli sayılmaz. Mezarların bulunduğu bölümler, çalılıklar ve yabancı otlarla kaplıdır. Bu sebeple özellikle de eski mezarların tespiti oldukça zordur. Son mezarlığın etrafı çevrili değildir ve suyu, yolu ve musalla taşı yoktur.

Köyde veya Adana'da yaşayan tüm Türkmenler için ölü selası, camiden okunmakta ve ölüm haberi veya çeşitli günlerde yedirilen ölü yemeği ahaliye buradan duyurulmaktadır.

Genellikle bayram arifelerinde ziyaret edilen mezarlıklar, bu günlerde onarılmakta ve temizlenmektedir. Aleviler mezarlık ziyaretlerini sabahtan öğle vaktine kadar yaparken Sünni grup ikindi vaktinden akşama kadar bu ziyareti gerçekleştirir. Aleviler bu ziyarette; mezarlığa gelen misafirlere şeker dışında poğaç, börek ve çeşitli meyveler (ilave olarak çocuklara para) dağıtırken Sünnilerde şeker dışında ikram yoktur. İki grup da dağıtılan şeylerin "ölülerin sevabına" gideceğine inanmaktadır (KK-1, KK-6, KK-13, KK-18). Mezarlık ziyaretleri, arife günleri dışında bir başka mevtanın gömülmesi için mezarlığa gidildiğinde, defin töreninden sonra da yapılmaktadır.

Genel itibariyle her mezarın başında en az bir ağaç bulunmaktadır. Bu ağaç genellikle çam ağacıdır. Mezarın başına ağaç dikmek, köy halkı tarafından çok fazla önemsenmektedir. Mezarlara dikilen diğer ağaçları ve ağaçlarla ilgili inanışları yukarıda belirtmiştik. Yine mezar ziyaretlerinde, mezarın üzerine çiçek dikip şeker bırakmak da âdettendir (KK-12).

Ölüye yakılan ağıtların bazıları, köydeki Alevi Türkmenleri tarafından mezar taşlarına da yazdırılmaktadır.⁹ Ancak Sünni gruplarda böyle bir âdet yoktur. Bu durum köyde bir kargaşa yaratmaz. Zaten -daha önce de belirttiğimiz gibi- Alevi gruplarla Sünni grupların mezarlıkları günümüzde ayrı yerlerde bulunmaktadır. Sünni Türkmenler ise mezar taşlarına ölünün adı, soyadı, doğum-ölüm tarihleri ile Fatiha isteklerini yazarlar. Bu bilgilerin bulunduğu taşlar, ölümden sonraki birinci yıl dönümünde diktirilmektedir (KK-1, KK-9, KK-10, KK-11, KK-12). Ancak şehit mezarlarında durum farklıdır. Bu mezarlarda şehit olan askerin künyesi ile baş tarafında bir bayrak da bu taşa işletilmektedir. Ayrıca baş tarafına da şehit mezarı olduğunu belirtmek için Türk bayrağı dikilmektedir. Şehitlerin cenaze törenleri "askerî tören" dâhilinde yapıldığı için bu uygulamaların birçoğu yapılamayabilir.

Sonuç

İnsanların dünyadan kopmamak için verdiği uğraşlar, birtakım büyüsel faaliyetler veya tabular, dünyada daha fazla yaşama ya da ölümden kaçmanın çeşitli uygulamalarındandır. Bu uygulamalar deneme-yanılma yoluyla veya parça-bütün ilişkisi ile ortaya çıkan inançların bir yansımasıdır. Bu yansıma, insan hayatında doğumdan önceki bazı uygulamalardan başlayarak ölümden sonraki belirli günlerde yapılan pratiklere kadar uzun bir süreçte görülür ve bu durum, hemen hemen tüm toplumlarda inanç ve uygulamaları farklı olsa da "sağlıklı ve uzun yaşam" düşüncesiyle yapılmıştır.

Bu makale Adana'da yaşayan bir Türkmen grubunun ölüm etrafında şekillendirdiği belli başlı inanç ve bu inançlara bağlı tekâmül eden uygulamaları ele almaktadır. Ölümün ön belirtisi olarak kabul edilen bazı inançlar; bazı eşyaların, hayvanların veya insanın anormal tutum ve davranışları veya eylemleri insanoğlunda belli başlı çıkarımlara sebep olmuştur. Bu çıkarımların takip edilmesi inanç/lar/ı, bu çıkarım sonucunda yapıl/may/an eylemler ise bu inanca bağlı gelişen uygulama/lar/ı ortaya çıkarmıştır. "Ölüm" başlığı altında düşünüldüğünde bu inanç ve uygulamalarda önemli ölçüde dinin tesiri vardır. Ölüm sonunda gelişen "öte dünya" tasarımı İslam öncesi Türk inanç sisteminde de vardır. Bu sebeple İslam öncesindeki birçok pratiğin kalıntısı günümüze intikal etmiştir. Bu döneme ait pratiklerin büyük kısmı ise İslamiyet ile uygulanmaya başlanmıştır. Ancak İslam öncesi dönemdeki pratiklerin kalıntılarının yeni dinin dogmalarına karşı hayatta kalması ancak "İslam gömleği giymesi" ile mümkün olmuştur. Ölü aşı, mezara dikilen ağaç, bazı mezarların (türbe, yatır) kutsal kabul edilmesi gibi inançların bir kısmı bu bağlamda düşünülebilir ve

⁹ Mezarlıklar ve mezar taşları ile ilgili elimizde birçok görsel bulunmasına rağmen bunlar etik kaygılardan dolayı makalede kullanılmamıştır.

bunlar çoğunlukla atalar kültü ile ilgilidir.¹⁰ Defin töreni bir imam eşliğinde gerçekleştirildiği için İslami kimliğe büründürülmüştür. Ancak ölümün belirli günlerinde yapılan anma törenleri daha kadimdir ve bu törenlerde dağıtılan ölü aşı sırasında Mevlid-i Şerif ile Kur'an-ı Kerim okutulması eski inanç ritüeline "İslam gömleği giydirmenin" tipik bir örneğidir.

Sonuç olarak değerlendirmek gerekirse bu makalede kendi adlarıyla kurdukları yerleşim birimi olan Şambayadı'da çoğunluk olmak üzere Adana'nın muhtelif bölgelerinde yaşayan Şambayadı Türkmenlerinin ölüm etrafında teşekkül eden inanç ve uygulamaları ele alınmıştır. Söz konusu Türkmenlerde ölümün nasıl algılandığı, ölümü çağrıştıran ön belirtilerin ve ölümü ötelemek için yapılan kaçınmalar ve pratiklerin neler olduğu ile son olarak ölümün ardından belirli günlerdeki anmalarda hangi inanç sebebiyle hangi uygulamaların yapıldığının incelendiği bu makalede; Şambayadı Türkmenlerinin bu döneme ait bazı inanç ve bu inançlara bağlı geliştirdikleri uygulamaların İslam öncesi Türk inanç sisteminin bir kalıntısı olduğu, bazılarının İslam dininin tesiriyle kültüre dâhil edildiği tespit edilmiştir.

Kaynakça

- Akalın, Şükrü Halûk (1993). "Üzerlik". *Karacaoğlan-Çukurova Halk Kültürü Sempozyumu Bildiriler II*. Adana: Çukurova Üniversitesi Basımevi, 247-260.
- Aydın, Mehmet (1984). *Bayat-Bayat Boyu ve Oğuzların Tarihi*. Ankara: Hatiboğlu Yayınları.
- Barthold, Wilhelm (1974). "Türklerde ve Moğollarda Defin Merasimi Meselesine Dair". (çev.: Abdülkadir İnan). *Bellekten*, XI (43): 515-539.
- Biray, Nesgis (2015). "Defin Sonrası Uygulanan Gelenekler". *Aile Yazıları/8*. Ankara: T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 225-267.
- Boratav, Pertev Naili (2012). *Türk Mitolojisi, Oğuzların-Anadolu, Azerbaycan ve Türkmenistan Türklerinin Mitolojisi*. Ankara: Bilgesu Yayıncılık.
- Çıblak, Nilgün (2005). "Türk Halk Kültürü İçerisinde Mersin Ağıtlarının Yeri". *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14 (2): 201-226.
- Çoruhlu, Yaşar (2002). *Türk Mitolojisinin Anahatları*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Ekici, Metin (2004). *Halk Bilgisi (Folklor) Derleme ve İnceleme Yöntemleri*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Elçin, Şükrü (2004). *Türk Halk Edebiyatına Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Eliade, Mircea (1999). *Şamanizm*. (çev.: İsmet Birkan). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Erdoğan, M. Yüksel ve Özkan, Mustafa (2007). "Farklı Dini İnanışlardaki Bireylerin Ölüm Kaygıları ile Ruhsal Belirtiler ve Sosyo-Demografik Değişkenler Arasındaki İlişkiler". *İnönü Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 14 (3): 171-179.
- Ersoy, Ruhi (2002). "Türklerde Ölüm ve Ölü ile İlgili Rit ve Ritüeller". *Millî Folklor*, 54: 86-101.
- Genç, Reşat (1997). "Türk İnanışları ile Millî Geleneklerinde Renkler ve Sarı-Kırmızı-Yeşil". *Erdem*, 9 (27): 1075-1110.

¹⁰ Atalar kültü hakkında bk. (İnan, 1976: 2, 203; Güngör, 2013: 65).

- Gülensoy, Tuncer (2015). "Eski Türklerde Ölüm, Mezar ve Yas Geleneği". *Aile Yazıları/8*. Ankara: T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 183-200.
- Güngör, Harun (2013). "Türk Dünyasında Dini ve Politik Bir Fenomen Olarak Tanrıcılık=Tengriyanstvo". *Turkish Studies*, 8 (9): 63-70.
- Güvenç, Ahmet Özgür (2009). "Kırk Sayısının Halk Edebiyatı Ürünlerinde Kullanımı Üzerine Bir İnceleme". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 41: 85-97.
- Harman, Ömer Faruk (2003). Lokman. *TDV İslâm Ansiklopedisi içinde*. C. 27, 205-206. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Heller, Bernhard (1977). Lokman. *TDV İslâm Ansiklopedisi içinde*. C. 7, 64-67. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- İnan, Abdülkadir (1976). *Eski Türk Dini Tarihi*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- İnan, Abdülkadir (1986). *Tarihte ve Bugün Şamanizm, Materyaller ve Araştırmalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- İnan, Abdülkadir (1998). "Al Ruhü Hakkında". *Makaleler ve İncelemeler I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 259-267.
- Karamürsel, Alim (2002). "Türklerde Mezar Geleneği". *Türkler*. C. 3, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 76-79.
- Kocasavaş, Yıldız (2002). "Eski Türlerde Yas ve Ölü Gömme Âdetleri". *Türkler*. C. 3, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 67-75.
- Ocak, Ahmet Yaşar (1988). Âb-ı Hayât. *TDV İslâm Ansiklopedisi içinde*. C. 1, 1-3. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Ögel, Bahaeddin (2000). *Türk Kültür Tarihine Giriş, Türklerde Tuğ ve Bayrak (Hunlardan Osmanlılara)*. C. 6, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Örnek, Sedat Veyis (1971a). *Anadolu Folklorunda Ölüm*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Örnek, Sedat Veyis (1971b). *100 Soruda İlkelerde Din, Büyü, Sanat, Efsane*. İstanbul: Ankara Üniversitesi Gerçek Yayınevi.
- Örnek, Sedat Veyis (1971c). *Etnoloji Sözlüğü*. Ankara: A Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Örnek, Sedat Veyis (2000). *Türk Halk Bilimi*. Ankara: K.B. Yayınları.
- Özdamar, Fazıl (2021). "Adana İli, Şambayadı Köyü'nde Doğumla İlgili İnanç ve Uygulamalar Üzerine Bir İnceleme". *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 5: 207-223.
- Refik, Ahmet (1989). *Anadolu'da Türk Aşiretleri (996-1200)*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Roux, Jean Paul (1994). *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*. (çev.: Aykut Kazancıgil). İstanbul: İşaret Yayınları.
- Roux, Jean Paul (1999). *Eskiçağ ve Ortaçağda Altay Türklerinde Ölüm*. (çev.: Aykut Kazancıgil). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Sümer, Faruk (1999). *Oğuzlar (Türkmenler), (Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları)*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Şahin, Halil İbrahim (2014). "Ölüm ve Ayin İlişkisi Bağlamında Kazdağı Tahtacı Türkmenlerinin Ağıt Geleneği Üzerine Bir Değerlendirme". *Akademik Kaynak*, 2 (4): 39-54.

Tanyu, Hikmet (1992). Büyü. *TDV İslâm Ansiklopedisi içinde*. C. 6, 501-506. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.

Tryjarski, Edward (2012). *Türkler ve Ölüm, Geçmişten Bugüne Türklerde Ölüm Kültürü*. (çev.: Hafize Er). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.

Uğur Çerikan, Fidan (2018). *Türk Kültüründe Demir*. Ankara: Grafiker Yayınları.

Uzun, Mustafa (2003). Lokman. *TDV İslâm Ansiklopedisi içinde*. C. 27, 206-208. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.

Yalman (Yalgın), Ali Rıza (2000). *Cenup'ta Türkmen Oymakları II*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Yengel, Sertaç (2008). *Seyhan İlçesi Şambayat Köyü Monografisi*. Yayımlanmamış Bitirme Tezi. Adana: Çukurova Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı.

İnternet Kaynakları:

URL-1: <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim: 21.03.2022).

URL-2: <http://lugatim.com/> (Erişim: 22.03.2022).

Sözlü Kaynaklar:

KK-1: Nermin Özdamar, 1959 doğumlu, okuma-yazması yok, ev hanımı, Adana. (Görüşme: Haziran-Temmuz 2004).

KK-2: Fadime Sungur, 1982 doğumlu, ilkokul mezunu, ev hanımı, Adana. (Görüşme: Haziran-Temmuz 2004).

KK-3: Aytaç Özdamar, 1987 doğumlu, ortaokul mezunu, çiftçi, Adana. (Görüşme: Haziran-Temmuz 2004).

KK-4: Hatice Türkmen, 1977 doğumlu, ilkokul mezunu, ev hanımı, Adana. (Görüşme: Haziran-Temmuz 2004).

KK-5: İbrahim Özdamar, 1932 doğumlu, vefat etti, Adana. (Görüşme: Haziran-Temmuz 2004).

KK-6: Ersin Özkan, 1966 doğumlu, ilkokul mezunu, emekli, Adana. (Görüşme: Temmuz 2004).

KK-7: Elveda Özdamar, 1962 doğumlu, okuma-yazması yok, ev hanımı, Adana. (Görüşme: Haziran-Temmuz 2004).

KK-8: Nizami Özdamar, 1979 doğumlu, ilkokul mezunu, çiftçi, Adana. (Görüşme: Haziran-Temmuz 2004).

KK-9: Emine Arık, 1933 doğumlu, vefat etti, Adana. (Görüşme: Haziran 2004).

KK-10: Meryem Çelik, 1940 doğumlu, okuma-yazması yok, ev hanımı, Adana. (Görüşme: Temmuz 2004).

KK-11: Fatma Türkmen, 1932 doğumlu, okuma-yazması yok, ev hanımı, Adana. (Görüşme: Temmuz 2004).

KK-12: Yusuf İşbilir, 1928 doğumlu, vefat etti, Adana. (Görüşme: Temmuz 2004).

KK-13: Dudu Özdamar, 1945 doğumlu, okuma-yazması yok, ev hanımı, Adana. (Görüşme: Haziran-Temmuz 2004).

KK-14: Süleyman İşbilir, 1963 doğumlu, ilkokul mezunu, nakliyecisi, Adana. (Görüşme: Haziran 2004).

KK-15: Mecit Çelik, 1931 doğumlu, vefat etti, Adana. (Görüşme: Haziran 2004).

KK-16: Yılmaz Özdamar, 1974 doğumlu, ilkokul mezunu, çiftçi, Adana. (Görüşme: Haziran-Temmuz 2004).

KK-17: Akın Türkmen, 1948 doğumlu, ilkokul mezunu, emekli, Adana. (Görüşme: Haziran 2004).

KK-18: Nezahat Şahin, 1945 doğumlu, vefat etti, Adana. (Görüşme: Temmuz 2004).

KK-19: Fatma Özdamar, 1929 doğumlu, vefat etti, Adana. (Görüşme: Haziran-Temmuz 2004).